

Т. З. Гарасимів

заступник директора ІНПП –

декан повної вищої освіти

д-р юрид. наук, проф.,

професор кафедри теорії та філософії права

Т. І. Іванишин

перший заступник начальника

спеціалізованої державної податкової інспекції

по роботі з великими платниками

міжрегіонального головного управління ДФС

у Львівській області

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ДО ПРОБЛЕМ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

© Гарасимів Т. З., Іванишин Т. І., 2016

Розкриваються сутність і зміст методологічних підходів до пояснення процесу соціалізації особистості, аналізується також перспектива розроблення означеної проблеми. Проблема соціалізації особистості аналізується за результатами сучасних досліджень у цій галузі, запропоновано новий погляд на її стан у соціальній філософії, який відповідає потребам в знаннях про соціальний розвиток особистості, що склались у суспільстві на сучасному етапі.

Ключові слова: індивід, людина, особистість, індивідуальність, соціалізація, соціальна роль, модель, метода, методологічний підхід.

Т. З. Гарасимів, Т. И. Иванышин

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ: К ПРОБЛЕМАМ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ

Раскрываются сущность и содержание методологических подходов к объяснению процесса социализации личности, анализируется также перспектива разработки этой проблемы. Проблема социализации личности анализируется на современных исследованиях в этой области, предложен новый взгляд на ее состояние в социальной философии, который отвечает потребностям в знаниях о социальном развитии личности, сложившихся в обществе на современном этапе.

Ключевые слова: индивид, человек, личность, индивидуальность, социализация, социальная роль, модель, метода, методологический подход.

T. Z. Garasymiv, T. I. Ivanuchun

SOCIALIZATION: METHODOLOGICAL APPROACH TO PROBLEMS

The article reveals the essence and meaning of methodological approaches to explain the process of socialization, analyzed the prospect of developing definite problem. The problem of socialization is analyzed on contemporary research in this area, offered a new perspective on

its status in the social philosophy that meets the needs of a knowledge-social personality development prevailing in society today.

Key words: individual, person, personality, identity, socialization, social role models, methods, methodological approach.

Постановка проблеми. Основні проблеми становлення особистості у різні часи по-різному трактували представники окремих соціологічних шкіл і напрямів з огляду на філософські традиції розгляду людини. Першим в історії філософії розпочинає розглядати суто антропологічну проблематику Сократ. Саме він детально і скрупульозно проаналізував індивідуальні людські якості та властивості. Давньогрецький філософ Протагор (бл. 480–410 рр. до н.е.) вирізняв не лише здатність людини до мислення, але й всю людську суб'єктивність; людину він уявляв як конкретний індивід. Друга антропологічна версія відображена у вченні Арістотеля, в якому містяться вже дві антропологічні тенденції. З одного боку, в його концепції людина і природа вперше роз'єднуються; з іншого – акцентується на нерозривному зв'язку людини зі світом. Третя антропологічна версія відображається в натуралістичних, позитивістських і прагматичних ученнях. Це концепція “людини діяльної” – “homofaber”, яка заперечує специфічну особливість людського розуму. Доктрина “homofaber” розвивається з часом у теоретичний напрям і втілюється у вченнях О. Конта і Г. Спенсера. Четверта версія розуміння людини і особистості заперечує віру в прогресивність “людини розумної”, “людини божественної” і “людини діяльної”. У цій версії людина – істота прагнуча, волююча і бажаюча; розум розцінюється як глухий кут еволюції, як наслідок втрати “волі до життя” [1, с. 138]. Отже, історія філософської антропології (вчення про людину) засвідчує, як поступово з'являються, ускладнюються і змінюються уявлення про людину та особистість.

Мета дослідження полягає у висвітленні сутності методологічних підходів до пояснення процесу соціалізації особистості, визначенні їх основних характеристик.

Стан дослідження. Методологічною основою дослідження стали праці і українських, і зарубіжних учених, серед яких Н. Й. Черниш, Л. И. Анциферова, М. Н. Корнев, Н. П. Волкова, О. О. Якуба, В. Г. Циба, А. Й. Капська, З. Фрейд, Н. Смелзер, М. Хайдеггер, Д. В. Ольшанский, М. П. Лукашевич, Е. Гіденс, В. І. Волович та ін. Та, незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню соціалізації особистості, недостатньо висвітлено, на нашу думку, питання методологічних підходів до проблеми, що набуває особливої актуальності з огляду на сучасні реалії науки.

Виклад основних положень. У сучасній науковій літературі, що пояснює такі поняття, як “людина” та “особистість”, розглядаються ще два поняття – “індивід” та “індивідуальність”. Отже, “людина” – поняття найбільш загальне, родове, яке вказує на приналежність до роду людського, що виявляється у назві “homo sapiens”, або “людина розумна”. “Індивід” розуміється як окрема, конкретна людина, одиничний представник людського роду (підкреслюються найперше біологічні характеристики людини). Термін “індивідуальність” означає те “особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями” [1, с. 13]. Поняття “особистість” вводиться для виокремлення (акцентування) неприродної (соціальної) сутності людини та індивіда. Людина у цьому аспекті є носієм соціальних якостей і рис, певне поєднання яких і визначає її як особистість. І саме в цьому розумінні людина є висхідним, окремо взятим елементом соціальної структури, а особистість – особливою соціологічною категорією.

Особистість як соціальна якість людини є предметом низки соціальних наук (філософії, соціології, психології, педагогіки тощо). Філософське визначення особистості містить у своїй структурі і соціологічне розуміння особистості (соціальний образ людини), і психологічне (психологічний образ).

У психології “особистість” визначають як “спосіб буття людини у суспільстві у конкретно-історичних умовах, це індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків і відносин”

[2, с. 3–19]. Низка науковців, зокрема М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко, розуміють “особистість” як стійку систему соціальнозначущих рис людини, зумовлених її приналежністю до системи суспільних відносин, сформованих у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими [3, с. 235]. У “Психологічному словнику” це поняття трактується так: “особистість” – це 1) людина як суб’єкт соціальних відносин і свідомої діяльності; 2) визначена включеність у соціальні зв’язки системна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні [4, с. 187].

У педагогічній науці обмежуються психологічними визначеннями “особистості”. Зокрема, Н. П. Волкова розглядає “особистість” як “соціально зумовлену систему психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин” [5, с. 36]. М. М. Фіцула пропонує таке визначення: “Особистість – це людина, соціальний індивід, що поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільнозначущого та індивідуально-неповторного” [6, с. 69–70].

Соціологічний підхід до трактування та дослідження поняття “особистість” спирається як на основу не на індивідуальні особливості людини, а на її соціальне оточення – соціальну систему, в яку вона входить, і соціальні ролі, які вона виконує у цій системі. Отже, “особистість” у соціологічній літературі трактується як усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і в життєдіяльність яких входить (В. Городяненко [7, с. 195], Н. Черниш [1, с. 13], О. Якуба [8, с. 87]).

У межах загального соціологічного підходу об’єднано низку концептуальних підходів до розуміння особистості, тому, не розкриваючи змісту вітчизняних концепцій “особистості”, відзначимо їх групування за двома основними напрямками: інтраіндивідуальним, що зосереджується на вивченні типових рис, установок і якостей людини; інтеріндивідуальним (міжособистісним), в якому в основному акцентується на дослідженні закономірностей міжособистісних стосунків людей під час виконання ними різних соціальних ролей. До слова, в сучасній вітчизняній соціології спостерігається тенденція до об’єднання інтра- та інтеріндивідуального. Це створює сприятливі передумови для соціального моделювання особистості, прогнозування тенденцій розвитку взаємодії особистості та суспільства [9, с. 50–52].

Досліджуючи проблему особистості, її соціалізації, необхідно уточнити такі поняття, як “соціальна роль” та “соціальний статус” особистості. Так, “соціальна роль” – це “очікувана типова поведінка людини, пов’язана з її соціальним статусом”; “соціальний статус” особистості – це її позиція у соціальній системі, пов’язана з приналежністю до певної соціальної групи чи спільноти, з аналізом її соціальних ролей та якістю і ступенем їх виконання. Соціальний статус охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда у суспільстві: професію, кваліфікацію, характер реальної праці, матеріальне становище, політичний вплив, партійну приналежність, ділові стосунки, національність, релігійність, вік, сімейний стан, родинні зв’язки, – тобто все те, що Р. Мертон називає “статусним набором” [1, с. 143].

Головним соціальним процесом, унаслідок якого індивід стає особистістю і через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є соціалізація. Тому з’ясуємо, у чому полягає сутність “соціалізації” особистості. Цей термін запровадив усередині XIX ст. французький соціолог Г. Тард для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії [10, с. 114–115]. Уточнимо, що “інтеріоризація” (від лат. *internus* – внутрішній) – це “формування внутрішньої структури людської психіки, процес переведення елементів зовнішнього світу на внутрішнє “я” особистості. Результат інтеріоризації – сформована індивідуальність” [1, с. 32]. У наукову систему понять термін “соціалізація” ввів американський соціолог Ф. Гідінгстон наприкінці XIX ст., який тлумачив це поняття як “процес розвитку соціальної природи людини”. Офіційного статусу теоретичного поняття термін “соціалізація” набув у XX ст. [11, с. 21]. Відповідно, з’являються нові підходи та моделі щодо “соціалізації” особистості. Розглянемо коротко основні з них.

Згідно з теорією З. Фрейда, соціалізація полягає у приборканні вроджених інстинктів, виявлення яких суперечить цивілізованому способу життя, шляхом інтеріоризації соціальних регламентів [12, с. 524–547]. Сучасне розуміння соціалізації як перетворення просто людини на

особистість у результаті засвоєння нею норм співжиття людей і тим самим інтеграції у соціальні інституції суспільства дав Т. Парсонс. Як доповнення до його концепції можна розглядати ідею “соціального навчання”, висловлену деякими представниками біхевіоризму (Дж. Доллардом, Б. Скіннером). Модель “міжособового спілкування”, згідно з якою індивід, дивлячись на себе очима інших і засвоюючи у результаті багатьох інтеракцій правила співжиття (Ч. Кулі, Дж. Мід), розглядають як один із засобів соціалізації [13, с. 101–103]. “Конгнітивна” модель соціалізації (Л. Кольберг, Ж. Піаже) зводиться до розвитку свідомості та самосвідомості дитини у процесі оволодіння образним і абстрактним мисленням. Соціалізація полягає у створенні у свідомості зразків конгнітивних схем, які індивід адаптує до нового досвіду за допомогою рівноваги [13, с. 105–107]. Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) розглядають прагнення до самоактуалізації індивіда як рушійну силу, яка сприяє оволодінню життєвим досвідом, тобто соціалізації. За моделлю “інкультурації” (Ф. Боас, В. Малиновський), соціалізація полягає у передаванні культурної спадщини. За еволюційною теорією соціалізації Е. Еріксона, процес соціалізації – це подолання індивідом критичних ситуацій на життєвому шляху. Учений виокремлює вісім стадій розвитку індивіда як послідовності подолання специфічних життєвих криз [13, с. 109–110; 14, с. 116–117].

В адаптивно-розвивальній концепції М. Лукашевича поєднані поняття соціалізації та соціальної адаптації. Сутність цієї концепції полягає у розумінні соціалізації людини як взаємодії з довкіллям упродовж життя шляхом адаптацій, що змінюють одна одну у кожній сфері життєдіяльності [9, с. 115]. Під “політичною соціалізацією” Д. Ольшанський розуміє “процес включення індивіда в політичну систему за допомогою набуття ним досвіду цієї системи та держави, що виникла на її основі, закріплених у політичній культурі” [15, с. 146], а Б. Кухта – “безперервний процес активного набуття людиною політичних якостей, політичних знань, уміння, навичок, спадщини політичної культури” [16].

Термін “адаптація” виник у другій половині XVIII ст., введення його у науковий обіг пов’язують з іменем німецького фізіолога Ауберта, який використав цей термін для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору (або слуху), що виражається у підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника [17, с. 78]. Розглядають три рівні адаптації – біологічний, психологічний, соціальний. Отже, “соціальна адаптація” (від лат. *adaptacio* – пристосування) – це “пристосування індивіда до умов соціального існування, чи то політичне середовище, чи місце праці, чи культурний простір певного суспільства” [1, с. 357]. Зауважимо на тому, що будь-яка адаптація як особлива діяльність людини (адаптивна діяльність), пов’язана із засвоєнням чергової нової соціальної ситуації (суб’єктивно нової для конкретного індивіда), додає їй соціального досвіду (що об’єктивно існує як елемент культури цього суспільства) і тим самим підвищує рівень її соціалізації. Подальша адаптація індивіда, спираючись на новий, вищий рівень його соціалізації, відбувається ефективніше, дає йому змогу швидше посісти наступних сходинку соціалізації.

Отже, до сучасних моделей соціалізації належать: психоаналітична або “особистісного контролю” (З. Фрейд), “рольового тренінгу” (Т. Парсонс), “соціального навчання” (Дж. Доллард, Б. Скіннер), “міжособистісного спілкування” (Ч. Кулі, Дж. Мід), “конгнітивна” (Л. Кольберг, Ж. Піаже), “гуманістична” (А. Маслоу, К. Роджерс), “інкультурації” (Ф. Боас, В. Малиновський), “еволюційна” (Е. Еріксон), “адаптивно-розвиваюча” (М. Лукашевич), “політична” (Д. Ольшанський, Б. Кухта).

Кожна модель соціалізації особистості передбачає свій підхід до розуміння та визначення самого поняття “соціалізація”. Тому у сучасній науковій літературі існує доволі широкий набір визначень “соціалізації”, які відрізняються залежно від розуміння їхніми авторами сутності й структури особистості як психосоціогенної істоти. Більшість визначень цього поняття містить загальне положення про те, що сутність соціалізації полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняються. Отже, “соціалізація” (від лат. *socialis* – суспільний) – це “процес, через який безпорадне маля поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе і довкілля, набуває знань і навичок, притаманних культурі, в якій він (або вона) народився” [18, с. 42]; “процес

інтеграції індивіда у суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальні інститути, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості” [7, с. 194]; “процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості” [3, с. 236–237]; “процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв’язків і відносин” [19, с. 364]; “процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв’язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві” [20, с. 43]; “способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їх соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі” [1, с. 474].

Найбільш загальним вважаємо визначення соціалізації особистості в інтерпретації М. П. Лукашевича: це “процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого налагоджуються різноманітні зв’язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку” [9, с. 113].

Висновки. Отже, соціалізація – двосторонній процес, який охоплює, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом уходження у соціальне середовище, систему соціальних зв’язків, а з іншого – процес активного відтворення системи соціальних зв’язків індивіда через його активну діяльність, активне входження у соціальне середовище. Отже, соціалізація – двосторонній процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, під час яких формується унікальна неповторна особистість.

1. Черниш Н. Й. Соціологія / Наталія Йосипівна Черниш. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 13, 138–139. 2. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 3–19. 3. Корнев М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 235. 4. Краткий психологический словарь // под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов/нД: Феникс, 1998. – С. 187. 5. Волкова Н. П. Педагогіка / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Вид. Центр “Академія”, 2001. – С. 36. 6. Фіцула М. М. Педагогіка / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: Вид. центр “Академія”, 2000. – С. 69–70. 7. Соціологія / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – С. 195. 8. Якуба О. О. Соціологія / Олена Олександрівна Якуба. – Х.: Константа, 1996. – С. 87. 9. Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть: монографія / В. П. Андрущенко, В. П. Бех, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 1. – С. 50–52. 10. Циба В. Г. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) / Віталій Трохимович Циба. – К.: МАУП, 2000. – С. 114–115. 11. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / Алла Йосипівна Капська. – К.: УДЦССМ, 2001. – С. 21. 12. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Зигмунд Фрейд; [пер. з нім.]. – К.: Основи, 1998. – С. 524–547. 13. Смелзер Н. Соціологія / Нейл Смелзер. – М., 1994. – С. 203. 14. Хайдеггер М. Що таке метафізика / Мартін Хайдеггер // Читанка з історії філософії. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К.: Довіра, 1993. – Т. 6. – С. 90. 15. Ольшанский Д. В. Политическая психология / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – С. 146. 16. Основи політичної науки / за заг. ред. Б. Кухти. – Львів: Кальварія, 1998. – Ч. 3: Політична свідомість і культура. – 556 с. 17. Лукашевич М. П. Соціалізація: виховні механізми і технології / Микола Павлович Лукашевич. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 78. 18. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс; [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]; наук. кер. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 42. 19. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мецеракова. – М., 1996. – С. 364. 20. Соціологія: короткий соціологічний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – С. 43.